

POLITICILE CULTURALE ȘI IMPLICAȚIILE LOR ASUPRA CALITĂȚII VIEȚII

CORNELIA COSTIN

La nivel mondial este tot mai mult prezentă ideea că nevoile spirituale crescute ale oamenilor cer o politică culturală îmbunătățită permanent și o intensă activitate de promovare culturală. Se pune deci problema unei metodologii de planificare a acțiunii culturale și se insistă asupra necesității explorării pe termen lung a problemelor culturii pentru a descoperi și a elucida finalitățile, scopurile, obiectivele, contradicțiile dar și *efectele perverse* ale politicilor culturale. Pentru că, nu trebuie uitat că orice planificare este în mod fatal **ne-perfectă**, ideea de plan presupunând o ipoteză oarecum utopică, de consens al partenerilor sociali, ceea ce de fapt nu există ca atare în societate; și acest lucru se observă mai acut în perioade de criză culturală și socială sau când insatisfacția unor grupuri sociale este dezvăluită public. În consecință, efectele reale, practicile culturale observate la *îndeplinirea* planului pot fi în general foarte diferite de efectele prevăzute de planificatori, politicieni, responsabili cu acțiunea culturală. În acest context, dincolo de disputa din jurul *planificării culturale*, se insistă asupra acceptării nu atât a unei planificări culturale centrate asupra culturii înseși, cât a planificării *culturalului*, adică, în principiu, a mijloacelor care permit asigurarea difuzării culturii și a participării la viața culturală; a democratizării culturii.

Provocarea adusă de anul 1990, an în care politica culturală se găsea mai mult decât oricând într-un impas cel puțin aparent, sub imperiul lui *a fi sau a nu fi*, impunea, fără îndoială, o evaluare cât mai corectă și sistematică a politicii culturale din România atât dinainte de decembrie 1989 cât și din perioada imediat următoare cu scopul de a desprinde câteva jaloane pentru viitor. Acesta a fost de fapt obiectivul principal al cercetării "**Politicile culturale și implicațiile lor asupra calității vieții**".

Descifrarea impactului culturii asupra calității vieții nu poate ocoli câteva delimitări conceptuale și metodologice pentru înțelegerea unor implicații prin lămurirea unor coordonate ale politicilor culturale. Din aceste considerente, "Ce înseamnă politică culturală și cum acționează această dimensiune politică asupra

calității vieții individuale și sociale?" este întrebarea principală la care am încercat un răspuns, profitând de prilejul **inedit** și **deosebit** de generos pe care-l oferă societatea românească, aflată, ca toate fostele societăți așa-zis *comuniste*, la un punct de tulburătoare răscruce: de sfârșit și de început, de renunțare și căutare, de nostalgie față de un trecut mai apropiat sau mai îndepărtat și de speranță de înnoire, de eliberare de *trecuturi* și găsire a unor soluții cât mai adecvate prezentului și viitorului.

Într-un context în care devenise evident că a-i sili pe oameni să-și cultive calitățile sociale a fost un ideal care s-a dovedit o crasă utopie generatoare de distopii, era firesc să apară o aversiune față de ceea ce numim în mod curent politică culturală. Cu atât mai mult cu cât politica culturală românească *socialistă* s-a dovedit insuportabil de simplificatoare și de multe ori teribil de ambiguă. Dar simplificările sunt inevitabile în orice acțiune politică, nu numai în politica culturală. Personal, însă nu pot să cred că are cineva dreptul să renunțe la politica culturală însăși din pricina simplificărilor ei inevitabile. Fără îndoială că simplificările sunt cauza principală a nevoii de întoarcere în trecut pentru a regăsi ceea ce s-a pierdut pe drum, pentru a încerca mereu restaurări, pentru construirea unor noi formule de politică culturală. De aici poate și nevoia acută a omului contemporan de a instaura o *economie a culturii*, în sensul de administrare a culturii, înțeleasă ca alcătuire de evenimente, mărfuri și mai multe tipuri de consum.

Pe de altă parte, cred, împreună cu Alain Finkielkraut că "pentru a intra efectiv în era autonomiei trebuie să transformăm toate obligațiile epocii totalitare în opțiuni¹". Dar putem fi de acord cu acel "lăsați-mă să fac ce vreau cu mine" al omului contemporan convins că nici o autoritate-transcendentă, istorică sau majoritară - nu poate influența, în fond, preferințele subiectului post-modern ori guvernarea comportamentului său?

Poate că paradoxal tocmai un răspuns pozitiv la această întrebare a făcut ca rațiunea instrumentală sau "gândirea calculatoare"², cum o numea Heidegger, să alunge gândirea meditativă (adevărată creatoare de cultură) în sfera divertismentului, a frivolului și, descoperind utilitatea inutilului, să cucerească lumea poftelor și a plăcerilor, să "înghită" cultura considerată cheltuială neproductivă și să înalțe orice distracție la rangul de cultură. De altfel, în acest punct pare să-și aibă originea așa-zisa criză a culturii contemporane, adică în această lărgire fără măsură a însuși conceptului de cultură care adăpostește azi de-a valma totul: de la gesturile cele mai

¹ Finkielkraut Alain, *Înfrângerea gândirii*, București, Humanitas, 1992, p.97.

² Heidegger M., *Dépassement de la métaphysique*, în *Essais et conférences*, Paris, Gallimard, 1980, p.100-103.

elementare la marile creații ale spiritului și de la produsele de consum cele mai banale la rafinate opere de artă.

Ieri, oamenii de cultură combăteau tirania "gândirii calculatoare" și o numeau prostie. Azi în numele democrației, intelectualul, de teamă să nu cadă în elitism (care nu mai înseamnă ce însemna deunăzi, ci înseamnă să refuzi eticheta culturală unei distracții oricare ar fi ea!) se înclină în fața voinței de putere a *show-business*-ului, a modei sau a publicității, iar miniștrii culturii devin gestionari ai destinderii.

Câți intelectuali se mai simt răspunzători de supraviețuirea culturii? Ruptura cu "masochismul moralizator"³ al generațiilor precedente s-a produs în numele democrației - marea mutație antropologică a societăților moderne. Model al umanului, omul democratic se concepe el însuși ca o ființă independentă: despărțit deopotrivă de strămoși, de contemporani și de descendenți el se ocupă în primul rând de satisfacerea nevoilor sale particulare, voindu-se egalul tuturor celorlalți oameni.

Dar limitarea autorității nu garantează autonomia gândirii și a voinței și dispariția constrângerilor sociale moștenite din trecut nu este suficientă pentru a asigura libertatea spiritului. Pentru a câștiga bătălia trebuie învins nu numai despotismul ci și obscurantismul. Este evident că trebuie învinse doar tradițiile care nu-și mai găsesc locul în context nu cultura în ansamblul ei.

Pe de altă parte, cum știm încă de la iluminiști, libertatea este o imposibilitate (sau cel mult o păcăleală) pentru ignorant: nu te naști individ ci devii, depășind dezordinea poftelor, îngustimea interesului particular și tirania ideilor preluate. Nu putem nega însă evidența: în logica proprie omului contemporan, libertatea ca și cultura se definesc, dimpotrivă, prin satisfacerea necesităților și nu pot fi rezultatul unei asceze.

Desigur, nu se poate spune că azi indivizii sunt lipsiți de cunoștințe sau cel puțin că patrimoniul spiritual al umanității nu stă la dispoziția oricui vrea să se informeze. Dar este tot mai evident că, pe măsură ce tehnica, prin intermediul televiziunii și ordinarilor, pare capabilă să introducă orice informație, orice cunoștință în orice cămin, cultura tradițională este ruinată.

Principiul plăcerii ca formă a interesului particular domină viața spirituală și impune o nouă ordine disciplinară și o nouă rigoare a convențiilor. De nenumărate ori individul se pare că a uitat că libertatea nu este doar șansa de a-ți schimba lanțul și cultura este mai mult decât un *ceva* gata constituit, este ceva care se construiește în permanență.

Acestea ar fi doar câteva motive care m-au determinat să urmăresc în cercetare și să realizez ceea ce am numit **delimitări conceptuale și metodologice** pentru

³ Schneider M., *La comédie de la culture*. Paris, Seuil, 1993. n. 54-56.

descifrarea unor implicații ale politicilor culturale asupra calității vieții. În același timp, nevoia de a defini câteva concepte sau sintagme cum sunt: cultură, capital cultural, economia culturii, politică culturală și opțiunea pentru "aproximare" când e vorba de aceste definiții au fost susținute de realitatea socio-culturală careia trebuie să-i facem față în prezent.

În continuare vom încerca o clarificare teoretică a problematicii politicilor culturale dar și o prezentare a rezultatelor unei anchete pe bază de interviuri prin care am urmărit obținerea unor răspunsuri la câteva întrebări fundamentale cu privire la politicile culturale și implicațiile lor asupra societății și individului.

Întrebarea pe care o consider cheie dintre cele care au provocat acest studiu este următoarea: *De vreme ce cultura semnifică ruptură, problemă, examen - fără de care nu există viață culturală autentică - i se pot atribui neimplicarea, continuitatea, asentimentul, fericirea? Or, după părerea mea (care a fost confirmată, susținută de mulți dintre subiecții anchetei mele) tocmai acest lucru ar trebui și chiar vrea să fie obiectivul fundamental al oricărei politici culturale.*

În această ordine de idei, politica culturală, ca ansamblu de măsuri publice pentru sectorul cultural⁴, ca și economia culturii, a cărei problemă centrală ar fi aceea a modului în care statul administrează activitățile culturale în funcție de capacitatea sa de a repartiza, la nivelul economiei naționale, efortul necesar pentru a finanța și provoca activitățile culturale, se impun. Deoarece cultura s-a dovedit un lucru prea serios și prea prețios pentru a fi lăsat doar pe seama bunului simț al oamenilor cultivați sau pe seama consumatorilor pe de o parte și a pieței, a economiei mărții pe de altă parte.

O întrebare de fond, însă, se impune: în numele cui se poate amesteca statul în cultură? Evident motivele aparțin epocii la care ne referim. În zilele noastre, de pildă, în contextul social specific României post-totalitare întrebarea este îndreptățită mai mult ca oricând. Este un timp al bilanțului din mai multe motive:

- anii de politică comunistă au creat o serie de confuzii noi și se pune problema limitelor economiei culturii în aceeași măsură în care se pune problema limitelor politicii culturale;

- se repun în discuție fundamentele, scopurile, metodele acțiunii politicii culturale și implicit ale economiei culturii.

Pe de altă parte în cele mai multe democrații, indiferent de existența sau inexistența unui minister al culturii se pune una și aceeași problemă: Ce se întâmplă cu arta când se dizolvă în cultură sub cele două aspecte ale sale de ofertă (sau chiar marfă) și de intervenție publică? Peste tot, cât de cât, artiștii se întrebă cu privire la

⁴ .*. *European programme of national cultural policy reviews, în Swedish State cultural policy*, Stockholm, Sibergraf, 1990, p. 58-60.

mijloacele prin care s-ar putea evita situația în care operele lor și ei înșiși ar putea să devină obiectele unei piețe sau instrumentele unei politici.

Și tot peste tot, sau cel puțin în toate țările civilizate, se pare că problema cheie a economiei culturii este aceea a banilor. Se cer tot mai mulți bani pentru cultură și parcă se uită că în cultură mai importante sunt rezultatele și nu cheltuielile și că nu întotdeauna rezultatele mirifice vin după cheltuieli imense⁵. Se pune problema pentru ce anume se fac în mod concret aceste "cheltuieli pentru cultură". Pentru aparatul central de stat? (altfel spus pentru birocrație)? Pentru artiști? Pentru public? Răspunsul este desigur: Pentru toate acestea! Problema este însă, în ce proporție? Cât pentru fiecare? Cine are prioritate? Un răspuns la toate aceste întrebări este, sigur, greu de dat și condiționat de contextul social-politic pe care-l evaluăm.

Scopul cercetării empirice, realizată în perioada 1992-1994, după un model posibil de evaluare propus și pe un eșantion de 100 personalități - oameni de cultură și politicieni, implicați în elaborarea și aplicarea unor politici culturale dar și reprezentanți ai unor organizații și asociații care și-au asumat responsabilități în realizarea reformei - a fost evaluarea pe cât posibil sistematică a politicilor culturale de dinainte de decembrie 1989 și din perioada celor cinci ani de tranziție spre economia de piață (1990-1994).

Cele zece întrebări ale interviului au fost grupate în trei direcții principale menite să răspundă celor trei întrebări considerate fundamentale pentru orice evaluare:

- Care au fost obiectivele?
- Ce măsuri concrete s-au luat pentru îndeplinirea lor?
- Care sunt și credeți că vor fi efectele, rezultatele măsurilor?

Am pornit de la ideea că orice evaluare sistematică are trei piloni de bază: obiectivele, măsurile (mijloacele), rezultatele.

O evaluare (judecată bazată pe valori politice) ar trebui la modul ideal să fie fundamentată pe baze concrete. Dar în numeroase contexte științifice, datele concrete trebuie înlocuite cu posibilități. Din mai multe motive, nu este demonstrabilă cu certitudine o legătură cauzală între măsuri (mijloace de orientare) și rezultate (exprimate ca formularea unor scopuri). În cel mai bun caz e posibil ca în cadrul statisticilor indicatorii pentru măsuri să se modifice în aceeași direcție cu indicatorii de rezultate. Condiția ca măsurile să fie eficiente este necesară dar insuficientă. Sunt posibile explicații alternative. Ca urmare, este dificil să se recurgă la izolarea efectelor pe care măsurile le-ar putea avea asupra populației. Și asta cu atât mai mult cu cât aceste măsuri au deseori doar efecte de lungă durată.

⁵ . . *Rapport mondial sur le développement humain*, Paris, Economica. 1991, p. 72-74.

În măsura în care este, cum spunea D.Gusti, "organizatorul valorilor naționale"⁶, statul, în ansamblul său, face politică culturală în sens de "traducere a idealului național în realizări sociale prin acțiunea de cunoaștere a speranțelor celor care alcătuiesc națiunea și încercarea de împlinire a lor". Astfel, desprinzându-se de instincte și devansând (sau doar iluzionându-se că a devansat) natura, omul i-a adăugat cultura, în fond, prin activitate politică.

Producând pentru a-și satisface anumite trebuințe materiale sau spirituale omul produce nu numai obiecte, lucruri ci și modalități, tipuri de a produce, creând structuri și relații "transindividuale" sau, cum spunea Blaga, "stiluri".

Putem vorbi deci de **politică culturală implicită** și de **politică culturală explicită**. Sigur că dacă cineva și-ar propune să facă o tipologie a politicilor culturale ar putea găsi o serie de tipuri de politică culturală în funcție de criteriul avut în vedere. Intenția cercetării întreprinse însă nu a fost o tipologizare a politicilor culturale ci sublinierea sau încercarea de a sesiza modul în care acționează politicile culturale în mod obiectiv asupra calității vieții umane.

Dacă suntem (și nu putem să nu fim) de acord cu L.Blaga, care sublinia că apariția culturii în genere este identică cu apariția unui nou mod de existență și înseamnă o mutație de esență ontologică⁷, ni se relevă importanța afirmării omului sub semnul creației.

Actul de creație ca act de cultură nu reprezintă doar o elaborare spontană și necontrolată sau o stereotipie pragmatică dedicată utilității ci valoare și normă, scop și mijloc în același timp. Astfel că orice produs cultural este o sinteză de sensuri și mesaje în interiorul căreia se îngemănează o dimensiune materială cu una spirituală, substanța cu ideea, cultura fiind în fondul ei creație bidimensională în care materia accede la idealitate, iar spiritul se materializează. Cultura, deci, poate fi substituită acțiunii de organizare a complexului de valori care, înțelese, asimilate și întrebuințate cotidian, provoacă afirmarea personalității prin perfecționarea ființei umane. În acest sens Petre Andrei definea cultura drept natura pusă în valoare⁸ iar Dimitrie Gusti vorbea despre cultură obiectivă, instituțională și individuală (care realizează atitudinea persoanei în raport cu valorile create și implicarea ei în creația de noi valori).

Având în vedere cultura națională ca sistem de valori socio-uman deosebit de activ, care sintetizează întreaga experiență istorică a unui popor, exprimându-i specificul, politicile culturale de stat, ale guvernului, ale administrațiilor publice, își au rolul lor, de neînlocuit. Tocmai asupra acestor politici, cu o responsabilitate

⁶ Gusti D., *Scrieri pedagogice*, București, Editura didactică și pedagogică, 1973, p. 125.

⁷ Blaga Lucian, *Trilogia culturii*, București, Editura pentru literatură universală, 1969, p. 367-368.

⁸ Andrei Petre, *Opere sociologice*, vol I, București, Editura Academiei, 1973, p. 329-331.

deosebită pentru crearea și răspândirea culturii naționale dar și universale, care oferă un sistem de mijloace pentru înfăptuirea culturii și valorificarea capitalului intelectual al societății, a fost centrată atenția, prin cercetarea întreprinsă. Și pornind de la necesitatea și evidența importanței unor astfel de politici, mai ales în condițiile tranziției pe care o *suportă* societatea românească actuală, dar și de la atitudinile nihiliste, sfidătoare chiar și cinice de multe ori ale unor distinși oameni de cultură, interviul debutează cu întrebarea (retorică într-un fel) care s-a dovedit constructiv-provocatoare:

Este nevoie de o politică culturală națională?

Am formulat această întrebare pornind de la ipoteza că orice stat unitar, național are nevoie în primul rând de o politică culturală pentru a-și menține integritatea, a susține un stil de viață caracteristic propriului popor și pentru a-i ține trează propria conștiință de sine în contextul copleșitoarei universalități. Întrebarea s-a impus ca necesară în condițiile în care *forfota* socială și intelectuală, care a urmat evenimentelor din decembrie 1989, a pus sub semnul întrebării **toate** instituțiile sociale și toate *credințele* românilor.

Mai mult, imediat după răsturnarea puterii totalitare comuniste din decembrie 1989 au apărut (și la noi) la conducerea Ministerului Culturii (proaspăt înființat) ca și a Ministerului Învățământului - ministere cu cel mai important rol în politica culturală de stat- echipe de intelectuali care voiau să credem că țin puterea "ca murdăria pe cămașă", cum spunea Havel; intelectuali pe care, chiar dacă puterea "i-a deposedat de ei înșiși" tot nu i-a putut "forța" să spună "noi" în loc de "eu", așa cum se impune oricui își asumă o sarcină politică cum este aceea de a conduce un minister, deci a face parte din guvern. De altfel, în mai toate ocaziile, majoritatea dintre ei susțineau că "nu fac politică".

Și iată că și România a cunoscut o experiență care dovedește că una dintre cele mai pernicioase *reușite* ale aparatului cultural de stat este așa numita "abolire a separării profilurilor de competență": artistul devine ministru, director în minister sau președintele unei instituții publice culturale, consilier ministerial, este promovat în fruntea unor instituții culturale pentru care nu e nici pe departe calificat. S-a instaurat astfel o rețea "zăvorâtă de conveniențe", puțin propice menținerii liberului examen, fără de care nu se poate vorbi de viață culturală democratică. De altfel, sloganul preferat devenise "democrația n-are ce căuta în cultură". S-a început *curățirea* de ceaușism și cu apa din copaie s-a aruncat și copilul (vezi Legea patrimoniului).

Concepte ca democrația culturală, sau democratizarea culturii devin cu atât mai mult discutabile, cu cât, însăși existența unei politici culturale impune limite democrației și democratizării culturii⁹.

Înțelegerea corectă a democrației culturii și a practicii descentralizării și privatizării în rețeaua instituțiilor culturii, presupune înlăturarea sau mai bine zis îmbunătățirea factorului politic generator de totalitarism și nu desființarea instituțiilor statului care au existat tradițional și înainte de regimul comunist și care au fost mijlocul, vehiculul politicii de stat. Și spun îmbunătățirea factorului politic pentru că înlăturarea lui este de fapt imposibilă. Dar politicul este "arta posibilului", a alternativelor posibile. Și importantă este deci renunțarea la "**politica dogmei**", în favoarea "**politicii descoperirii**" (Karl W.Deutsch). Astfel că este nevoie de o permanentă cunoaștere suplimentară și căutare în mod activ. Procesul politic este, deci, un mijloc de a obține noi cunoașteri în conformitate cu care, o dată obținute, suntem **datori să acționăm în ciuda prețului pe care-l avem de plătit** pentru acțiunea noastră.

Condamnarea instituției culturale și nu a ideologiei totalitare, dovedește absența unei noi concepții asupra culturii și asupra soluțiilor de a o administra. Involuntar sau asumat apare refuzul politicii culturale și a unor practici postbelice benefice, încercându-se o repolitizare inversă și recurgându-se la soluții exclusiviste. Între aceste două teze polare apare încercarea, destul de anemică încă, de sinteză care urmărește să concretizeze reforma instituțiilor culturale, pornind, de la **principii noi** și uneori de la **modele noi**. Chiar în **lipsa unor necesare clarificări conceptuale, care inhibă** curajul unor certitudini și provoacă refuzul conștient al unui "limbaj de lemn" devenit insuportabil, răspunsul dat de subiecți la întrebarea "Este nevoie de o politică culturală națională a fost unanim: **da**, deși 43% din personalitățile intervievate au făcut, în alte contexte (presă, radio, televiziune), declarații contrare. De altfel toți subiecții și-au argumentat mai mult sau mai puțin afirmația și unii (2%) susțin că sunt necesare condiții **obligatorii** în care **poate și trebuie** să existe o politică culturală. Dar în ce ar consta o politică culturală națională? "În primul rând în încrederea și recunoașterea valorilor proprii, în adâncirea studierii mesajului acestor valori, în definirea specificității valorilor proprii, a posibilității de implicare în dialogul universal prin propuneri originale esențiale pentru spiritualitatea națională, autohtonă dar și pentru cea universală" (N.D.)

Se apreciază că sintagma "politică culturală națională" pare completă și bine gândită, pentru că "în iureșul actual al contactelor culturale cu crâmpie culturale mai mult sau mai puțin valoroase din multiple culturi ale lumii, există pericolul

⁹ Schneider M., *Op. cit.*, p. 83-85.

adoptării ne-filtrate a **tot** ceea ce vine din afară în virtutea unui cosmopolitism și snobism recunoscut în perioade de mari răsturnări sociale și politice și a pierderii sau neglijării specificului național de dragul unor mode străine" (M.C.B.).

Și garanția eficienței politicii culturale naționale este dată de o bază materială adecvată, instituții conduse de manageri capabili "să facă saltul de la <<Cântarea României>> la o activitate culturală modernă și eficientă" (M.C.) pe măsura aspirațiilor consumatorilor de cultură.

Obiectivele politicii culturale

Obiectivele concrete de la care se pornește într-o politică culturală națională (ca răspuns la întrebarea **De ce este necesară?**) pot fi foarte multe. Ele se pot grupa însă în câteva direcții importante:

- protejarea patrimoniului, a moștenirii culturale naționale;
- asigurarea unei legislații care privește sectorul cultural;
- lărgirea participării la viața culturală;
- susținerea creației și producției culturale;
- dialogul cultural internațional.

Orice politică culturală se orientează în funcție de aceste direcții, care cuprind o mulțime de subdiviziuni, insistând mai mult asupra uneia sau alteia.

În cercetarea empirică întreprinsă am încercat surprinderea priorităților atât înainte de 1989 cât și în anii următori.

Obiectivele politicii culturale de dinainte de 1989

Toți subiecții sunt de acord că politica culturală dinainte de 1989 a avut ca obiectiv principal *omogenizarea socială* (de altfel obiectiv prevăzut în toate documentele partidului) și culturală, o *nivelare* deloc benefică, pentru o societate. Această *nivelare* era definită drept acțiune de *formare a omului nou*, un om lipsit de individualitate, lipsit de opțiuni, obedient, cotropit de frustrări.

În același timp se apreciază că avem de-a face, în ce privește obiectivele politicii culturale socialiste, cu cel puțin două etape. Una marcată de *deznaționalizare* (la începuturi) ca obiectiv prim și a doua de obiectivul *revalorificării moștenirii culturale naționale*. Aprecierile subiecților însă în legătură cu obiectivele "excelente în intențiile fundamentale, mediocre sau penibile în realizare, sufocate de festivism și demagogie ideologică" (L.S.) oscilează între două extreme aproape identice ca intensitate. Respectiv 23% apreciază, în mare, că "politica culturală promovată de societatea socialistă, începând cu sistemul de învățământ general, obligatoriu și gratuit și sfârșind cu șansa fiecărui român de a-și cumpăra o carte, a merge la un film, teatru, spectacol - a fost o politică populară și

larg democratică ce va avea îndelungi reverberații pozitive nu numai asupra perioadei actuale ci și asupra celor viitoare.

La cealaltă extremă, 20% din subiecți apreciază că politica culturală de dinainte de 1989 avea ca obiectiv principal "subordonarea culturii față de ideologia partidului pe de o parte și pe de altă parte unor politici supranaționale, mai oculte"(S.L). Într-o primă etapă s-a "urmărit sistematic deznaționalizarea (la nivel cultural) întregului popor, minimalizându-se caracterul național al culturii" pentru ca mai târziu să se ajungă aberant la "promovarea unei așa-zise culturi naționale care în fond era tendința de formare a omului nou, un om robotizat, subordonat în mod tiranic viziunii culturale a perechii prezidențiale și a anturajului ei". (C.B.S).

Obiectivele politicii culturale de după 1989

Referindu-se la situația concretă cu privire la existența în prezent a unor obiective, subiecții intervievați au migrat din nou între două extreme. La un pol, se afirmă că în momentul de față, deși necesitatea obiectivelor este evidentă, "nici politica și nici cultura nu-și propun vreun obiectiv. Spontan, societatea actuală este orientată către o cultură cu regim de marfă, supunându-se exclusiv legilor schimbului de mărfuri, fără nici o conotație a mărfii culturale într-un alt registru: etic, estetic, formativ" (P.A.). De aceea, majoritatea subiecților sunt de părere că primul obiectiv al politicii culturale actuale ar fi tocmai elaborarea unei asemenea politici, a unui proiect coerent în domeniul culturii.

La celălalt pol, se afirmă că după 1989 obiectivele nu apar ca necesare la nivel societal; "nu putem vorbi de politică culturală și nici de obiective culturale, care sunt acum doar individuale" (P.S.), "nu mai putem vorbi de o politică la nivel centralizat, nu mai putem vorbi de niște obiective la nivel global. Obiectivele politicii culturale de după 1989, deci, trebuie să fie implicite" (C.T.P.).

În fond, aprecierile subiecților în legătură cu obiectivele culturale conduc la ideea că evenimentele revoluționare din decembrie 1989 au fost pe cât de benefice pentru societatea românească în ansamblu, pe atât de ruinătoare pentru cultura națională și chiar pentru cultură în general. Pentru că tendința spre mercantilism și vulgarizarea acțiunii culturale nu pot fi decât ruinătoare pentru o cultură. Și cauza acestei situații este explicată de subiecți tocmai prin "absența unor programe și proiecte coerente, pe termen lung, prin care să se materializeze obiectivele unor politici culturale inteligente" (O.G.), prin lipsa unei "strategii culturale" a guvernelor post-decembriste. Or, se apreciază că "obiectivele culturale ar trebui să figureze în orice program, indiferent de culoarea politică a celor care îl elaborează".

În ce privește eventualele diferențe dintre obiectivele politicii culturale de dinainte de 1989 și de după 1989, subiecții se dezvăluie la fel de polarizați. Pe de o parte cei care susțin că diferențele sunt nesemnificative, "aproape zero" (M.B.), pe

de altă parte cei care susțin o radicală deosebire între obiectivele politicii culturale de dinainte de 1989 față de obiectivele politicilor culturale de după 1989, "mai ales prin caracteristica lor de a fi liber alese, definite și realizate" (D.G.).

Iar **diferența** așteptată acum de toți creatorii, de toți oamenii de cultură constă tocmai în a apăra "libertatea deplină de afirmare a creatorului român, nediferențiat și nepersecutat de vreo ideologie" (O.G.). Este clar că ideologia "urmărește" individul uman ca o piață rea sau bună (depinde de interpretare și de ideologie) dar politica culturală are poate tocmai un rol de a **concilia ideologiilor**, de a le pune în dialog nu de a întreține conflicte, pentru a căuta, a provoca și descoperi **valoarea**.

În condițiile în care se pare că s-a trecut de la o extremă la alta, respectiv "de la implicarea totală s-a trecut la neimplicare" diferențele pot fi atât de mari încât comparația să fie "imposibilă în termeni stricți". Cu atât mai mult cu cât există părerea că "statul român a avut până în 1989 o politică culturală de stat, iar după 1989 statul român nu mai are politică culturală de stat, în sensul concepției și programului deși are instituții culturale de stat. Diferența este că în perioada anterioară s-au definit obiective și au fost impuse instituțiilor, iar în cea actuală nu sunt definite și nu sunt impuse instituțiilor concepții și programe ci atitudini și soluții aleatorii "(M.U.). Și în acest context, real și vizibil pentru oricine în perioada 1990-1994, sofismele "curg".

Oricum, se apreciază că, cel puțin teoretic, între obiectivele politicii culturale de dinainte de 1989 și cele ale politicilor culturale de după 1989 ce conturează câteva diferențe semnificative dar există și o componentă de continuitate.

Mijloacele de care dispun politicile culturale

Răspunsurile la întrebarea: "Ce puteți spune despre mijloacele de care dispune politica culturală?" oscilează între a fi "punctiforme" sau evazive, deci mai mult sau mai puțin confuze și mai mult sau mai puțin elaborate.

De altfel, obsesia ideologiei comuniste de a susține înțelegerea omului doar ca scop și a interzice înțelegerea lui ca *mijloc* a dus la multe confuzii și greșeli care se pare că încep să fie clarificate. Pentru că, cel puțin în cultură sau din punct de vedere cultural, omul "figurează" atât ca scop ("cel pentru care...") cât și ca mijloc ("cel care...", "cel prin care...").

În această ordine de idei se subliniază că politica în general și deci și cea culturală, trebuie susținută de o "legislație adecvată", să dispună de "instituții adecvate" (fundații, societăți, uniuni etc.), susținere materială din partea statului dar și din partea "elementului privat" (sponsori) și specialiști, manageri culturali (O.G.).

Cu mijloacele existente se consideră că s-ar putea obține realizări incomparabil mai semnificative și mai spectaculoase decât cele de până acum, dar "cu câteva condiții".

În ce privește măsurile concrete care s-au luat de "autoritățile în materie de politică culturală" - Ministerul Culturii, Ministerul Învățământului, Academia Română, departamentele culturale ale partidelor politice - subiecții apar din nou polarizați: pe de o parte pesimiștii care consideră că "deocamdată nu s-au prea luat măsuri concrete" (D.P.) și că "nimeni nu poate să ia o măsură concretă" (E.S.), din pricina lipsei cadrului legislativ corespunzător și, pe de altă parte, optimiștii care oferă o listă întreagă de "realizări".

Coerența politicii culturale

Problema de rezolvat în contextul în care se cere explicarea coerenței sau incoerenței politicilor culturale este mult mai profundă decât pare la prima vedere. Pentru că, dacă înțelegem prin cultură efemerul cuprins în simboluri - cuvinte și mărturii materiale -, se pune întrebarea dacă poate cultura să fie definită și "îndrumată științific" din moment ce ea este mai mult decât știință, din moment ce cuprinde sentiment, sensibilitate, ideal, răsturnare, întrupare, refacere, chin, bucurii, resemnare, revoltă, certitudine și incertitudine - atâtea contrarii ce nu pot exista altfel decât împreună și semnifică prin însăși existența lor laolaltă actul și creația culturală. Iată deci motivul esențial al gândirii sub semnul "aproximării", sub semnul "lucrului în curs", al dorinței de a ține ștacheta raționalității la nivelul vremii dar și de a o pune sub semnul credinței că nimic nu rămâne neschimbat, "încremenit în proiect" și că orice proiect este el însuși aproximativ și pasibil de schimbare în funcție de contextul exterior dar și interior al individului angajat întru împlinirea lui.

Una din ipotezele care au provocat cercetarea întreprinsă pentru evaluarea politicilor culturale a fost ideea că **individul lasă amprenta personalității sale asupra oricărei activități în care este angajat** și astfel, proiecte sociale generale pot fi "împlinite" în mod diferit și cu rezultate diferite, în funcție de oamenii concreți angajați în realizarea lor. Și pentru că am apelat la oameni direct implicați (interesați) în elaborarea sau măcar aplicarea unei politici culturale (de fapt orice intelectual, cu sau fără operă, acționează sub imperiul uneia sau mai multor politici culturale), chiar cu riscul de a insista (pentru unii subiecți, supărător) una din întrebările din interviu a fost formulată astfel: **"ce credeți că ar trebui întreprins pentru elaborarea unei politici culturale coerente care să vizeze perfecționarea activității culturale?"**.

8% s-au simțit "mici în fața unei probleme atât de mari". Majoritatea au încercat fixarea câtorva coordonate ale coerenței și au susținut că este nevoie pentru aceasta de "o sinergie a animatorilor" (P.E.), cu atât mai mult cu cât în ce privește politica culturală actuală "nu **elaborarea ci concretizarea**"(M.C.B) este esențială.

Toți subiecții sunt de acord că după decembrie 1989 cultura nu a beneficiat de un proiect coerent și cuprinzător de reformă, nu s-a bucurat de inițiative legislative fundamentale. Funcționarea pe bază de hotărâri, dispoziții, decrete și ordine a

provocat o criză de autoritate în conducerea culturii și a dus la instalarea anarhiei și arbitrariului. A fost posibilă astfel **deturnarea unor măsuri** cu intenții restitutive ca: desființarea cenzurii, încurajarea inițiativei individuale, descentralizarea deciziilor și structurilor, libera circulație a creatorilor (și valorilor) - cu scopul negării unor valori și practici culturale fundamentale, desconsiderarea efortului creator colectiv¹⁰. În aceste condiții tot mai mulți intelectuali (și nu numai) au conștientizat faptul că ieșirea din actuala "vârstă sumbră" al cărui sfârșit se întrezărea desigur de mai multă vreme, trebuie pregătită și provocată prin descifrarea "tulburărilor" și obscurității care păreau triumfătoare și prin dorința de a nu mai suporta pasiv toată degradingolada și a "programa" ieșirea din impas.

La sfârșitul lui octombrie 1994 Ministerul Culturii oferea chiar un "Program privind obiectivele strategiei în domeniul culturii, principalele acțiuni și măsuri stabilite pentru îndeplinirea acestora în anul 1995". Ca orice program nu a fost desigur, cel puțin deocamdată, decât un program. Și poate fi amendat și criticat aproape la fiecare punct. Dar el a existat și dacă cei care l-au elaborat au reușit să acționeze în direcțiile propuse și să ia măcar o parte din măsurile prevăzute, înseamnă că o politică culturală de stat, post decembrie 1989, se va materializa. Rămâne desigur de văzut. Cert este că reforma în domeniul culturii a început, și că s-a depășit faza *incipientă* în care incompetența, perplexitatea, lașitatea dar și lehamitea indivizilor *angajați* sau datori să asigure buna funcționare a instituțiilor și a rețelei de instituții culturale au dus la distrugerea acestora și nu la reformarea lor.

Încercările din 1994 în ce privește "planificarea culturală" sunt poate un semn că suntem pe drumul cel bun.

Efectele politicii culturale

Într-un moment în care lupta pentru controlul a ceea ce geopoliticienii numeau "tărâmul - inimă" al planetei a căpătat o amploare care taie respirația oricui îndrăznește să înțeleagă lumea în profunzime, încercarea de a descifra efectele uneia sau alteia dintre politicile culturale de stat poate fi tot atât de utilă pe cât de inutilă. Dar pentru viețile "mărunte" ale românilor obsedați de dorul de libertate, chiar dacă mulți oscilează între a considera libertatea drept bunul cel mai de preț sau "iluzia cea mai nătângă", evaluarea și definirea efectelor politicii culturale din ultimii 50 de ani poate fi de mare importanță. Și spun acest lucru pentru că nu pot fi de acord nici cu cei care susțin că efectele politicii culturale **de stat** (și subliniez *de stat* pentru că în fond, cel puțin în ultimii 20 de ani dinainte de 1989 am putea spune că aproape fiecare om de cultură avea, în paralel cu politica culturală de stat o **proprie** politică culturală) din ultimii 50 de ani au fost "extrem de grave, pentru că au afectat

¹⁰ Vezi *Calitatea vieții*, nr. 2-3/1993, p. 184.

mentalul, la nivelul întregii națiuni române" (V.N.) nici cu cei care susțin că avem de-a face doar cu efecte pozitive. Este cert că există atât efecte pozitive cât și negative. Și mă tem că echilibrul este aproape perfect. Altfel spus, cred că lăsând la o parte faptul că orice politică culturală, ca orice politică în general, are atât efecte pozitive cât și negative, în cazul la care ne referim efectele pozitive sunt tot atât de multe ca cele negative, în nici un caz mai puține, chiar dacă nici mai multe. Și această balanță aproape perfectă i-a făcut poate pe unii intelectuali să considere cultura română o cultură "marginală"; nu neapărat necunoscută, cât ignorată; a făcut să fie posibilă stagnarea în cadrele culturii așa zise "mici" deși creatori români de mare valoare au "împânzit" lumea.

De altfel doar 6% din subiecți afirmă că efectele au fost "catastrofale", 8% susțin că ele au fost "indiscutabil benefice", 6% nu se "aventurează să facă o evaluare", iar restul de 80% consideră că avem de-a face atât cu efecte pozitive cât și negative. Toate răspunsurile, încercări de evaluare individuală de altfel, sunt tulburătoare și ar merita prezentate pe îndelete, putând reprezenta subiecte pentru discuții largi și probabil deosebit de lămuritoare.

Oricum se subliniază că efectele politicii culturale de dinainte de 1989 nu se pot aprecia în mod abstract și general ci doar ținând cont de "condițiile concrete, de instituții, de oamenii implicați" (C.S.).

Datoria cercetătorului este, desigur, de a găsi pattern-uri, de a depista paradigmele care jalonează problema cercetată. Responsabilitatea acestei acțiuni devine aproape imposibilă în avalanșa de emoționalitate și pasiune care domină lumea, mai ales în epoci de răscruce, ca cea pe care o traversăm. Pentru că oricâtă evidență și oricâtă dorință de raționalitate am descoperi în viața socială, imprezizibilul, datorat sentimentului, emotivității, pasiunii caracteristice și însoțitoare - vizibil, invizibil sau mascat - ale omului și grupurilor sociale, pândește în interiorul fiecărei situații, fiecărui fapt social și individual, concretizându-se în efecte mai mult sau mai puțin *perverse*. De aceea prezentarea în *colaj* a răspunsurilor sau a fragmentelor de răspunsuri primite din partea subiecților mi s-a părut o premisă esențială pentru susținerea discursului.

Scopul declarat al politicii culturale de stat era, înainte de 1989, "dezvoltarea conștiinței (socialiste), îmbogățirea personalității și progresul uman". Scopul concret urmărit de partidul unic era de fapt aplatizarea personalității umane, omogenizarea societății, înregimentarea omului în urmărirea unor **scopuri colective contrare adeseori însăși naturii umane**. Rezultatul, efectul principal al acestei politici culturale duplicitare a fost de fapt **revolta**. Mi se pare astfel evident că politica culturală comunistă de tip "Cântarea României" a fost în fond o politică culturală a "solidarității întru eveniment" al cărui efect esențial a fost Revoluția din decembrie 1989. Revoluția care voia schimbarea concepției în ce privește proprietatea,

inițiativa, informarea. Și cred într-adevăr că această revoluție s-a datorat nu atât faptului că "ne-am săturat de salam cu soia" (deși a fost și acesta un motiv!) cât politicii culturale dublitate despre care am vorbit, "vicleniei istoriei și rațiunii" care a făcut posibilă independența în gândire a majorității indivizilor nu numai a majorității intelectualilor. Această **independență în gândire** (obiectivă sau doar subiectivă) a majorității indivizilor, nu numai a majorității intelectualilor a făcut posibilă, la rândul ei, acea **libertate interioară** care la un moment dat obligă la asumarea de responsabilități, deci, la o concretizare a libertății exterioare. Dar factorul cel mai important care face posibilă libertatea exterioară este contextul economic, social și politic. Și, înainte de 1989, acest context devenise inapt pentru o astfel de "dezlegare". Era o singură soluție: revolta - încercarea de schimbare a contextului.

Fără îndoială că orice evaluare, de cele mai multe ori făcută în grabă, este impresionistă și, în mod logic, discutabilă punct cu punct. Dar când se vrea tocmai provocarea la discuții și dezbateri, o astfel de evaluare poate avea un rol și finalitate deosebit de eficiente, mai ales pentru factorii de decizie. Pentru că, nu trebuie uitat că democrația presupune participarea la luarea deciziei a celor care sunt afectați de respectiva decizie, dar pentru a putea decide ai nevoie de putere. Și puterea înseamnă nu numai știință (cum știm de la Bacon) ci, cum ne atenționează Toffler - violență, avere și cunoaștere. Dintre aceste surse fundamentale ale puterii, Toffler apreciază că "în epoca științei informațiilor, cel mai costisitor patrimoniu este cunoașterea și că "eșecul fundamental al marelui experiment al socialismului de stat al secolului al XX-lea rezidă în ideile sale depășite despre cunoaștere"¹¹. Privite din interiorul experimentului, lucrurile, însă nu par să stea tocmai așa.

Imediat după Revoluția din decembrie 1989, o revoluție cel puțin condusă dacă nu "epuizată" de "muncitorii-mintali" (ca să folosim denumirea dată de Toffler intelectualilor) s-a pus în fond problema unei politici culturale noi, radical deosebite de politica culturală socialistă.

Cum altfel s-ar putea interpreta rapida cerință de a se înființa un Minister al Culturii în locul fostului Consiliu al Culturii și Educației Socialiste, acuzat de o mulțime de vini mai mult sau mai puțin corect identificate dar fără îndoială vini.

În perioada de tranziție, căreia îi suntem încă martori și supuși, s-au luat măsuri arbitrare care au provocat probleme noi sau au amplificat altele vechi. Viața culturală a devenit dependentă de o piață primitivă, capricioasă și în mare parte imprevizibilă prin redescoperirea unor politici bazate pe manipulare și spectacol și prin apariția unei economii de piață ineficientă, asemănătoare celor din lumea a treia. Mulți intelectuali par a părăsi "lumea ideilor" pentru a intra în politică sau în "lumea

¹¹ Toffler Alvin, *Puterea în mișcare*, București, Editura Antet, 1995, p. 411-412.

afacerilor" și politiciii jurnalistice (mai profitabilă poate) datorită conștientizării acute a scurtimii vieții, provocate de "epoca agitată" pe care o trăim. Și în acest context, independența critică a intelectualilor, esențială pentru asanare socială și progres moral, e fără îndoială, în pericol și se impune a fi apărată. Această independență critică se referă la asigurarea în primul rând a unei existențe independente utilizând confuza "piață" a perioadei de tranziție copleșite de dramele intelectualilor anti-totalitari dar de stânga, priviți cu ostilitate de anticomuniștii greu de despărțit de dreapta apărută "ca o corecție după decenii de stângism primitiv". Se pune acum problema, nu a susținerii unei atitudini critice față de sistemul cu partid unic, ci a atitudinii critice față de "politicianismul găunos" de toate culorile care ar putea prezida anumite faze ale tranziției sau, față de "cultivarea unui anumit statut de <<cronicar moral>> al unor vremuri în care pe drumul spre <<mai bine>> pot apărea multe confuzii și amestecuri de valori"¹². Se conturează o disperată nevoie de solidaritate a intelectualilor în condițiile unei societăți sufocate de presiunea devastatoare a unor tribalisme devastatoare, mai vechi sau mai noi.

Experiența anilor care au urmat Revoluției din decembrie 1989 ne-a învățat că oamenii își pot tempera foarte puțin "poftele" și că antrenați de pasiuni contradictorii recunosc binele dar fac răul în condiții în care se consideră și se simt liberi.

Oricum, apare cu claritate necesitatea unei politici culturale care să dea posibilitatea colecționării meditațiilor și căutării ascetilor avizi de adevăr profund nu doar de cifre mai mult sau mai puțin edificatoare.

Fără îndoială că opțiunea pentru optimism, în direcția rezolvării problemelor, implică regăsirea și redefinirea valorilor spirituale care s-au erodat prin invazia materialismului. Confuzia de valori este prima care trebuie abordată. Și în acest context, cheia poate fi politica culturală, pentru a împiedica un răspuns negativ la o provocare politică, în fond, pozitivă.

Sigur că, în încercarea de a depăși stările emoționale copleșitoare provocate nu numai de "Tragedia culturii" (despre care Georg Simmel a scris o "tulburătoare carte") dar și de savuroasa farsă, descrisă de M.Schneider în "Comedia culturii" în care burghezul gentilom face loc monarhistului democrat în detrimentul culturii, e greu să scapi de obsesiva întrebare: în fond, statul prin politica sa se pune în serviciul artei, culturii sau deservește arta, cultura în general? Și nu putem să nu fim de acord cu M.Schneider: "ambele, pentru că trebuie făcut tot ce pune cultura la adăpost, demonstrând vitalitatea sa, perenitatea sa, cu scopul ca în revanșă, statul să-și asigure statutul de stat-mecena". Dar mecenatul statal s-a dovedit deja, "îi îmbogățește", îi întreține pe creatori în aceeași măsură în care îi disprețuiește.

¹² Botez Mihai, *Intelectualii din Europa de Est*, București, Editura Fundației Culturale Române, 1993, p. 116.

Teoretic, deci, pare de neacceptat expresia "politică culturală" nu numai pentru că "sună rău" sau pentru că reunește noțiuni contradictorii, ci mai ales pentru că politica nu poate fi decât colectivă, iar creația nu poate fi decât individuală. Artă nu poate fi decât liberă iar intervenția statală nu poate fi decât organizatoarea unei acțiuni structurate, ordonate, concertate.

Pe de altă parte, influența politicilor culturale asupra vieții sociale și asupra omului, asupra calității vieții sociale și individuale este neîndoielnic multidimensională. Încercând să descifrez aceste influențe mi s-a părut eficient a înțelege cultura ca o construcție și o moștenire compusă din **artă**, care cuprinde elaborate, opere de maximă spiritualizare și este guvernată în principal de **frumos, și civilizație**, care cuprinde elaborate comportamentale obținute prin cunoaștere, impuse prin voința de a trăi în societate, condiționate de "reguli de joc" și modalități de aplicare comportamentală a acestor reguli și este guvernată de ideea de adevăr, de bine, de dreptate, fiind insuflată membrilor unui grup, unei societăți prin procesul de socializare, patronat în fond de politica culturală de stat. În această ordine de idei, politica culturală vizează în primul rând "civilizația" și doar tangențial sau indirect arta, prin faptul că ea, politica, fixează regulile de joc care pot fi mai mult sau mai puțin benefice și provocatoare pentru "exteriorizări artistice".

Fără îndoială, omul trăiește cu adevărat doar la persoana întâi, descoperindu-și și asumându-și identitatea, înălțându-și idealul, consumându-și posibilitățile după cum știe sau nu să cumpănească, să opteze, să decidă. Globalizarea lumii, însă, a devenit o realitate. Ea se înfăptuiește indiferent de conștiințele individuale. Popoare întregi sunt puse în situația să-și ia soarta în mâini sau să se lase duse de val.

Sfârșierea lăuntrică este tot mai evidentă, atât la nivel individual cât și la nivel social. Fiecare va face ce va fi în stare să facă pentru propria fericire, pentru propria calitate a vieții. La nivel individual neizbânda poate fi pusă pe seama oricui: a destinului, a celuilalt, a fiecăruia în parte. La nivel social, de asemenea. Dar cât se poate trăi cu sentimentul de vinovăție cuibărit în suflet?

Puterea se sprijină într-adevăr pe trei piloni, cum spune Toffler: forța, banii și cunoașterea. Dacă are măcar unul din ei, un popor, dar și un individ, îi poate construi pe ceilalți doi sau măcar poate încerca. Politica culturală dă jaloanele, circumstanțele; limite într-adevăr. Dar aceste limite pot fi, dacă la baza politicii stă principiul democrației, modificate de oricine este capabil să o facă. Nu de oricine **vrea** ci de oricine **poate**; dialectica este vizibilă, chiar dacă este discreditată și alungată între frontierele limbajului de lemn. Gândirea umană nu poate fi constrânsă cu adevărat de nici o limită decât aceea a culturii și a bunului simț al posesorului ei. Asta nu înseamnă că nu are nevoie de un context pregătit, de ceea ce am numit politică culturală.

Știm acum, mai bine decât oricând (rezultatele cercetării mele stau mărturie), chiar și în momentele de răscruce ale unei societăți este periculos a lăsa haosul să domnească. Este mereu nevoie de reguli care să ne ordoneze valorile și activitatea.

Tema abordată de mine m-a pus de multe ori în încurcătură în efortul de a căuta argumentele; m-am descurcat mai mult sau mai puțin bine; cei interesați sunt mult mai în măsură să aprecieze. Ceea ce mi-am dorit însă cu ardoare, din perspectiva căutătorului, a cercetătorului științific conștient că, după o anumită vârstă și de la un anumit nivel de cunoaștere, modestia este ori cabotinism ori se substituie lașității sau neputinței, și totuși bântuită de o acută modestie, născută din credința că doar un gest nu e destul, dorința mea cea mai arzătoare deci, a fost ca prin această lucrare să provoc la asumarea responsabilității cât mai mulți intelectuali ai acestei țări, intelectuali care, trebuie s-o spun cu regret, deși poate era firesc să fie așa, de prea multe ori par blocați de realități. De aceea i-am abordat uneori nu cu destulă franchețe, poate, dar fără îndoială cu dorința de a-i provoca într-un fel sau altul. Și mi-am asumat această acțiune conștientă de riscul de a părea "activist cultural". De altfel, cred că în astfel de perioade de răscruce avem nevoie de activiști în toate domeniile, chiar dacă conceptul de activist ne calcă fără îndoială pe nervi mai mult decât oricând. Și spun acest lucru pentru că mi se pare că orice intelectual este dator să-și asume o sarcină ce-i e caracteristică prin însuși statutul lui moral și social: să contribuie la conservarea a tot ceea ce trebuie să supraviețuiască din lumea prezentă pentru a servi la construcția lumii viitoare, să răspundă prompt, după posibilități, cum se pricepe, cu uneltele lui dar cum "se cuvine", provocărilor anotimpului social care năvălește peste el mai mult sau mai puțin pe neașteptate.